

SOCIJALNI PROBLEMI U IZRADI PRVOG PETOGODIŠNJEG PLANA SSSR-a

Rene Lovrenčić

U proljeće 1929. započelo je ostvarivanje jedinstvenog pothvata u razvoju modernog svijeta — prvog petogodišnjeg plana izgradnje narodne privrede SSSR-a. Veći dio njegovih ciljeva imao je izrazito ekonomski karakter, a među ostalima pretežali su socijalni, u širem i užem smislu riječi. Zajednički nazivnik ekonomskih ciljeva bila je namjera da se revolucioniraju privredne snage zemlje sovjeta njihovim svestranim unapređenjem i podizanjem do razine najrazvijenijih država svijeta; socijalne ciljeve u širem smislu spajala je također opća nakana — postići čvrstu prevagu socijalističkog sektora u cjelini privrede kao preduvjet za konačnu likvidaciju kapitalističkih elemenata. I jednim i drugim ciljevima publicistika, a zatim historiografija, i sovjetska i zapadna, posvetile su toliko pažnje da su najčešće na periferiji promatranja i istraživanja ostala socijalna pitanja u užem smislu, posebno ona naslijeđena iz stare Rusije, zakrivena od 1917. dugom, slavnom i strašnom burom događaja a oživljena NEP-om baš u vrijeme kad se pristupilo izradi prve petoljetke. U stvari, ta se problematika s nepravom našla u sjeni. Planeri je nisu potcjenjivali, naprotiv, bila je jedna od njihovih stalnih preokupacija, za što su imali dovoljno razloga.

U kapitalističkoj eri stare Rusije politički i društveni sistem stvarao je ili održavao brojne socijalne probleme, među njima gradsku nezaposlenost kao popratnu pojavu industrijskog razvoja, stambenu krizu donjih slojeva koje je taj razvoj množio u gradovima, i agrarnu prenaseljenost kao zajednički rezultat brzog demografskog rasta i opće zaostalosti poljoprivrede kojoj su napredak ometali jaki feudalni ostaci. Već je svjetski rat snažno utjecao na ove socijalne nedaće, a kad je oktobarskom revolucijom prvo iskorijenjeno plemićko izrabljivanje, a uskoro zatim i buržoaska eksploatacija, izgledalo je da su ih velike promjene koje su iz temelja potresle Rusiju uglavnom uklonile. Građanski rat i »ratni komunizam« na razne su načine, više nepoželjne nego poželjne, djelovali u istom pravcu. U višegodišnjim mobilizacijama, deproletarizaciji i deurbanizaciji izgubila se gradska nezaposlenost. Milijuni seljaka bili su uključeni u carske, a zatim u crvene i bijele armije, selo više nije teretilo obilje već oskudica radnih ruku. U gradovima velik je broj radnika preseljen iz bijednih prebivališta u stanove pripadnika bivših posjedničkih klasa. Zapravo nijedno od spomenutih pitanja nije bilo trajno likvidirano. Mir i prve godine NEP-a brzo su ih regenerirali.

Demobilizacija je vratila milijune ljudi u njihove gradove i sela. Obnova ekonomskog života preko NEP-a okončala je procese deurbanizacije i deproletarizacije, privlačna snaga gradova oživjela je i ubrzo dosegla predratne razmjere. Svagdje u privredi došao je kraj trendu naturalizacije i s njom povezanom zaleđenju produktivnosti rada na krajnje niskom nivou. Uspostavom robno-novčanog privređivanja obnovljen je imperativ rentabilnosti, koja se ne može postići ispod određenog stupnja upotrebe radne snage, ali ni uz njezine viškove unutar ekonomske jedinice. Stoga ekonomski uspon u gradovima istodobno istiskuje mnoge iz privređivanja, a druge u nj uvlači.¹ Na selu povratak donedavnih vojnika i još jak prirast stanovnika u radnom uzrastu rađaju viškove sastavljene od ljudi koji velik ili najveći dio godine nemaju što ni čime raditi.² Pojava tih viškova otvara izvore pritoka radnih ruku sa sela u gradove, kojima kapacitet upijanja raste sporije od snage tih vreća. I u selu i u gradu rastapa se parola revolucije »Tko ne radi, ne treba da jede!«. Uz nepmane koji su pretežno malo što radili ili se bavili sumnjivim poslovima a dobro jeli, javlja se sve veći broj za rad sposobnih, ali koji nemaju što raditi pa ih valja uzdržavati da ne bi bili prepušteni gladi. Gradovi se naglo popunjuju i stambeni fond, koji se godinama sužavao propadanjem zbog zapuštenosti i razaranja, snosi sve veći pritisak milijuna ljudi koji traže krov nad glavom.³

Na toj osnovici ponovno su se pojavila sva tri socijalna problema, dobro poznata iz predrevolucionarnog doba: nezaposlenost u gradu, agrarna prenaseljenost i stambena kriza. Do sredine 20-ih godina oni su narasli u velik čvor ispletan pozitivnim procesima oporavka gradova i radničke klase i nepoželjnim posljedicama mira i obnove. Taj teški, trostrani socijalni kompleks nije djelovao samo kao mučno breme milijuna sovjetskih građana već i kao izazov općim društvenim idealima u ime kojih je revolucija podignuta, vođena i uz vrlo visoku cijenu obranjena. Uz to, snažan interes za društvena pitanja, posebno za ona koja su rasla iz života gradske i seoske sirotinje, bio je ugrađen u boljševičku i opću revolucionarnu tradiciju ruskog radničkog i demokratskog pokreta. Zbivanja od 1917. do 1920. i jačala su i potkapala taj interes. U prvim godinama obnove prilično su ga oslabile svakodnevne brige o tekućim privrednim problemima, a i nepovske podzemne vode koje su ekonomsko ozdravljenje trovale primjesama egoizma, duhom brzog uspjeha i lakog prihoda, društvenom indiferentnošću pa i neodgovornošću. Zbog svega toga ofi-

¹ U drugoj godini obnove, 1922, sovjetska industrija je zapošljavala 1,9 mil. osoba (v. Narodnoe hozjajstvo SSSR 1922—72, Moskva 1972, 346), a 1925/26 2,9 mil. osoba (v. Kontrolnye cifri narodnogo hozjajstva SSSR na 1927/28. god., Moskva 1928, 642—643). Rast broja zaposlenih tekao je i u drugim granama društvenog rada. Istodobno javlja se i stalno povećava broj nezaposlenih u gradovima. Potkraj 1921. bilo ih je 150 000, a na početku 1924. 1 240 000 (v. J. Gind'in, Regulirovanie rynka i borba s bezradnošću, Moskva 1928, 13, 18).

² O razmjerima agrarne prenaseljenosti v. na str. 573 ovog rada.

³ G. 1926. na jednog stanovnika gradova i naselja gradskog tipa otpadalo je ukupno 8,2 m² stambene površine (izračunato na osnovi podataka u Ekonomičeskaja žiznj SSSR, Hronika sobitij i faktov 1917—59, gl. urednik S. G. Strumilin, Moskva 1961, 173. i Narodnoe hozjajstvo, n. dj., 29).

cijelna su stanovišta partijskih i državnih organa o tim pitanjima zakasnila kao i njihove sugestije da se rješenja potraže u širokom planskom zahvatu.⁴

Planeri, okupljeni uglavnom u Državnoj planskoj komisiji (skr. Gosplan) nisu čekali direktive najviših partijskih i državnih organa da tek na osnovi njih uključe u svoje projekte teška društvena pitanja i njihova moguća rješenja. Čim su sredinom 20-ih godina prešli s kolosijeka parcijalnih zahvata na široku traku globalnog planiranja, ta su pitanja dobila važna mjesta u njihovim analizama, predviđanjima i sistemima ključnih ciljeva. To od njih nije tražila samo opća društvena klima i vlastita socijalna svijest nego i unutrašnja logika planske akcije koja teži obuhvatu svih relevantnih elemenata stanja i razvoja jedne zemlje. Kako nijedno od tih pitanja nije bilo sporedno a ni autonomno, nisu se mogla zaobići bez smanjenja vjerojatnosti za ostvarenje bilo kojeg ozbiljno izrađenoga globalnog plana.

Već u prvom nacrtu petogodišnjeg programa razvoja Sovjetskog Saveza (za period od 1925/26. do 1929/30) našlo se pitanje gradske nezaposlenosti. Obrazlažući na početku 1926. nacrt na kongresu planskih organa SSSR-a, S. G. Strumilin, najistaknutiji boljševik među tadašnjim operativnim planerima, izrazio je stanovište s dalekosežnim konsekvencama: proletarijat može smatrati privrednu izgradnju uspješnom samo ako mu donese »povećani životni standard ne u predalekoj budućnosti, ni u mitskom carstvu nebeskom pa čak ni u budućem, vrlo realnom carstvu komunizma, nego sutra i prekosutra«. ⁵ Zbog toga su među ciljeve plana uvršteni neprekidan rast realnih zarada i veliko smanjenje nezaposlenosti. No, iz nastavka obrazloženja slijedi da je taj postupak imao i druge razloge. Tvorci nacrtu su shvatili da se planirani razvoj glavnih privrednih grana i drugih važnih djelatnosti mora osigurati, uz ostalo, i programom upotrebe rezervi radne snage pa su ga i izradili. Po njemu, broj zaposlenih u svim sektorima društvenog rada (bez poljoprivrede) povećao bi se od 9 436 000 osoba u 1924/25. na 13 325 000 u 1929/30, tj. za 41,2%. Izrazita prevaga u tom rastu pripala bi državnim poduzećima i ustanovama — njihovo osoblje povećalo bi se za 3 067 000 radnika i namještenika. Preostali dio porasta broja zaposlenih dijelili bi kooperativni, proizvodni i trgovački (338 000 osoba više) i privatni sektor (484 000 osoba više). U plansko razdoblje ušlo bi se, po procjeni sastavljača nacrtu, s 1 300 000 nezaposlenih, tj. s 354 000 manje nego što ih je bilo prosječno u 1924/25. Uz predviđeni rast zaposlenosti na kraju petogodišnjeg perioda bilo bi ih još svega 204 000. ⁶ Prema tome, postotak nezaposlenih u ukupnoj radnoj snazi grada (aktivni i nezaposleni zajedno) smanjio bi se otprilike od znatnih 12% na beznačajnih 1,5%. ⁷ Stoga je Strumilin zaključio da će u toku petoljetke problem nezaposlenosti izazivati manje brige nego pitanje osiguravanja potrebne radne snage za realizaciju velikih ciljeva privredne izgradnje. ⁸

⁴ Npr. XII partijski kongres, održan 1923, u svojim rezolucijama štiti o nezaposlenosti, ali upozorava poduzeća da ne smiju držati suvišne radnike zbog dugoročnih interesa proletarijata (v. Dvenadcatyj s'ezd RKP(b), Stenografičeskij otčet, Moskva 1968, 719).

⁵ S. G. Strumilin, Očerki o sovjetskoj ekonomiki, Moskva-Lenjingrad 1930, 394.

⁶ V. tablicu u Strumilin, n. dj., 397.

⁷ Postoci izračunati prema podacima u tablici navedenoj u bilj. 6.

⁸ Strumilin, 400—401.

Prvi nacrt petogodišnjeg plana pobudio je kritičke primjedbe s raznih strana pa je kao neprihvatljiv napušten. Gosplan je uskoro ponudio novi projekt (za period 1926/27. do 1930/31). Pitanje nezaposlenosti bilo je ponovno uključeno, ali pristup se nije više odlikovao očekivanjem da će se ta socijalna nedaća brzo savladati, da će njezin nestanak biti gotovo automatski nusprodukt velikih ulaganja. Po novom zaključku tvorca petoljetke, prirast stanovništva sposobnog za rad u SSSR-u je tako visok da se besposlica usprkos planiranom burnom razvoju privrede neće ukloniti do 1930/31. pa ni u slijedećem petogodišnjem razdoblju, iako će tada započeti dulje opadanje demografskog pritiska zbog naknadnih negativnih efekata ratovanja od 1914. do 1920, gladi i blokade na brojnost generacija koje dosežu radni uzrast.⁹ Tražeći makar djelomično rješenje, Strumilin zastupa tezu čije značenje prelazi granice pitanja a odgovara ranije navedenom stanovištu o imperativu da se životni standard radništva u socijalističkoj zemlji mora poboljšavati u suvremenom toku izgradnje novog društva, a ne tek u nekoj dalekoj svijetloj budućnosti. Naime, on upozorava da se interesi te budućnosti ne smiju žrtvovati potrebama suvremenosti, ali da bi bile »vrlo opasne i obratne pogreške kojima bi se bez nužde povećala nezaposlenost sa svim svojim socijalnim posljedicama, što bi već sada ugrozilo glavna dostignuća revolucije«. ¹⁰ Stoga pri investicijama treba stalno imati na umu problem aktivizacije radnih rezervi. U planskom razdoblju forsirat će se osobito oni radovi koji traže mnogo ruku a po svom će završetku, uglavnom u slijedećem petogodištu kad će se smanjiti prtok mladih u radne rezerve, uroditi velikim koristima bez veće upotrebe radne snage. Takvi su radovi kojima se grade električne centrale, izvode irigacijski i melioracijski pothvati, stvaraju nove komunikacije itd. U industriji najviše živog rada zahtijevaju energetika (Strumilin je vjerojatno mislio na ugljenokope i tresetišta), rudarstvo i metalurgija pa ih treba odlučno širiti i zbog visokog stupnja apsorpcije slobodne radne snage. Laku industriju valja uputiti prema intenzifikaciji iskorištavanja njezina strojnog parka uvođenjem više smjena.¹¹

Prijedlog kapitalnih investicija — jezgre novog projekta — odgovarao je izloženim pogledima. Od predviđenih 16,1 mljr. rubalja ukupnih investicija gotovo dvije petine imale su biti uložene u elektrifikaciju i razvoj komunikacija (6,1 mljr. ili 37,9%).¹² Ipak je Strumilin izjavio da se bez posebnih mjera neće osjetno smanjiti nezaposlenost. On je i spomenuo neke od mogućih — skraćanje radnog vremena, široko uvođenje novih smjena, manji radni staž kao uvjet za penzioniranje, ali je dodao da se potpuno rješenje problema može projektirati tek u generalnom planu razvoja SSSR-a koji bi sadržavao dvije-tri petoljetke.¹³

U kratkom vremenskom razmaku iz Gosplana su potekle dvije različite prognoze o nezaposlenosti. Pri tvorbi prve planeri su se, izgleda, prepustili optimističnoj plimi koju je izdašno hranilo ubrzano završavanje obnove; dok su izrađivali drugu, bili su vjerojatno pod sumornim dojmom činjenice da se

⁹ Isto, 418—419.

¹⁰ Isto, 419.

¹¹ Isto.

¹² Prema podacima u Strumilin, 454.

¹³ Strumilin, 455.

besposlica bez obzira na stalan ekonomski uspon ne smanjuje, već dalje raste. Kako ni u 1927, prvog godini opsežne rekonstrukcije narodne privrede SSSR-a u tom pogledu nije bilo pozitivnih promjena, nova se prognoza održala.

Druga verzija petoljetke doživjela je sudbinu prve, pa se potkraj 1927. pojavio novi nacrt (za period od 1927/28. do 1931/32), sastavljen u dvije varijante — minimalnoj i optimalnoj. Obrazlažući ih prezidiju Gosplana, Strumilin ponovno napominje da se problem nezaposlenosti kao ni s njime povezano pitanje prenaseljenosti sela ne mogu savladati u planskom periodu. Intenzifikacija poljoprivrede, gradnja novih tvornica i povećanje proizvodnje postojećih, preseljavanje viškova stanovništva iz krajeva gdje postoje u manje napućene, skraćenje radnog dana i uvođenje više smjena mogu samo djelomično pomoći.¹⁴ Strumilin navodi slijedeće razloge za takvu prognozu: pritjecanje slobodne radne snage iz sela u gradove bit će i dalje snažno, tek nešto slabije nego u doba obnove, implantirat će se u proizvodnju nova tehnika koja je visokoproduktivna a ne traži mnogo radnih ruku, usavršavanje upravnog aparata bit će popraćeno znatnim smanjenjem njegova osoblja. Doduše, ekspanzijom mreže prosvjetnih, kulturnih, naučnih i zdravstvenih ustanova, koju u interesu proletarijata i općeg napretka novog društva svakako treba ostvariti, povećat će se broj zaposlenih u javnim službama što će resorbirati dio otpuštenih.¹⁵ Sastavljači nove verzije petoljetke s pravom su više očekivali od uvođenja sedmosatnog radnog dana, koji je proklamiran manifestom u povodu desetogodišnjice oktobarske revolucije jer su time znatno povećane mogućnosti da se u tvornicama radi u tri smjene. Strumilin se založio za to da tekstilna industrija već idućih mjeseci ispita svrsishodnost treće smjene s obzirom na konkretne uvjete svog rada i predložio da se razmotri ne bi li trgovačka mreža, pogotovo u velikim gradovima, mogla produljiti svoje radno vrijeme, tj. povećati broj prodajnih jedinica s dvije smjene.¹⁶ No, bez obzira na sve te mogućnosti obje varijante petoljetke sadržavale su skromne procjene smanjenja broja nezaposlenih (izvan poljoprivrede). Po prvog, njih je na kraju planskog perioda trebalo biti svega 20% manje nego na početku, a po drugoj 34% manje, odnosno umjesto 1 345 000 osoba koje u prosjeku nisu imale posla 1926/27. poslije pet godina takvih bi bilo 1 076 000 ili 887 000.¹⁷ I po optimalnoj varijanti brojka nezaposlenih u 1931/32. nadmašila bi 3,5 puta onu što je prvom verzijom petoljetke predviđena za 1929/30.

Ni treći nacrt petoljetke sastavljen u Gosplanu nije službeno prihvaćen. Nakon što su isto tako prošli projekti koji su potekli iz planske službe Vrhovnog sovjeta narodne privrede, u proljeće 1929. pojavila se nova razrađena verzija Gosplana — petogodišnji plan za period 1928/29. do 1932/33, također sastavljen u dvije varijante. Najviši državni i partijski organi odlučili su se za optimalnu. Pokoravajući se prethodnim direktivama partije, planeri iz Gosplana postavili su u toj varijanti sve bitne ciljeve vrlo visoko, pretežno podaleko iznad dometa svih ranijih projekcija. Ne odrekavši se do kraja pogleda

¹⁴ Isto, 461.

¹⁵ Isto, 485—486.

¹⁶ Isto, 487.

¹⁷ Isto.

o nemogućnosti da se besposlica ukloni već u prvoj petoljetki, oni su se jako približili prognozi iz svoje prvotne verzije plana. Po minimalnoj varijanti, broj nezaposlenih se u planskom periodu imao smanjiti od 1 100 000 osoba na 800 000 ili za 27,3%, a po optimalnoj, koja je postala službena, njih je u 1932/33. smjelo biti tek 400 000, tj. smanjenje bi iznosilo 63,6%.¹⁸ Prema posljednjoj prognozi, besposlica u gradu spustila bi se do razine na kojoj se iz socijalnog preobražava u tehničko pitanje. Postotak nezaposlenih u ukupnoj radnoj snazi (zaposleni i nezaposleni izvan poljoprivrede) pao bi od 11,9% na svega 3,1%,¹⁹ odnosno do veličine koja se mogla smatrati ne samo lako podnošljivom već gotovo poželjnom s ozbirom na potrebe privrede da raspolaže izvjesnom rezervom radne snage za manevriranje u svom dinamičnom kretanju.²⁰ Praksa bi s vremenom pokazala da li je volumen rezerve prevelik ili, što je bilo manje vjerojatno, nedovoljan. Kvantitativne korekcije ne bi bile ni velike ni teške. Usprkos ovoj prognozi, koja bi još godinu-dvije ranije bila napadnuta kao plod neodgovorne mašte, planere su morile razne brige u vezi s nezaposlenošću: znatan udio obrazovanih u masi ljudi koji ne nalaze posao, visok postotak žena među nezaposlenima, crte socijalne degeneracije kod dugotrajno nezaposlenih.²¹ No, te posebno mračne nakupine u tada još opsežnom agregatu koji je činila besposlica i nisu izgledale naročito ozbiljno jer je cijelo pitanje smješteno u projekciju sličnu trokutu s uvijenim krakovima čija se površina podizanjem osnovice znatno brže smanjuje od njegove visine. Budućnost je trebala pokazati da li je projekcija životna ili lomljiva konstrukcija sagrađena od socijalnih želja koje se ne oslanjaju na stvarne mogućnosti.

Od početka izrade prvog petogodišnjeg plana njegovi su tvorci povezivali pitanje nezaposlenosti u gradu s drugim socijalnim problemom koji je NEP oživio — s prenaseljenošću sela. Pri obrazlaganju prve verzije petoljetke Strumilin se unaprijed branio od prigovora da Gosplan predviđa blisku likvidaciju besposlice iako su njezini izvori u agraru vrlo snažni.²² Po bilanci rada i radne snage seljačkog stanovništva koju je izložio, višak je bio znatan: 1924/25, usred obnove, 10,9% radne energije sela nije se imalo na što potrošiti.²³ Doduše, dodaje se u obrazloženju, taj se višak u toku privredne godine kreće po krivulji s vrlo velikim razmakom između najviše i najniže točke. Ljeti, u jeku poljoprivrednih radova, gotovo nestaje, zimi se penje visoko iznad godišnjeg prosjeka.²⁴ Sastavljači prve verzije petoljetke, koji su se usudili predvidjeti brzo povlačenje nezaposlenosti u granice nevažnog fenomena, nisu po-

¹⁸ Pjatiletnyj plan narodno-hozjajstvennoga stroitelstva SSSR (—Petoljetka) Moskva 1929, 2. izd., sv. I, 94. U istoj ediciji nalazi se na drugom mjestu (sv. I, 129) prognoza, po kojoj bi 1932/33. bilo 500 000 nezaposlenih u gradu. U 'svom velikom članku o glavnim ciljevima plana G. F. Grinko navodi prvu brojku — 400 000 nezaposlenih u 1932/33 (v. G. F. Grinko, Plan velikih rabot, Planovoe hozjajstvo, Moskva 1929, br. 2, 73).

¹⁹ Postoci su izračunati na osnovi podataka u Petoljetka, I, 94.

²⁰ V. S. G. Strumilin, Social'no-ekonomičeskie problemy pjatiletki na 1928/29—1932/33 gg., Planovoe hozjajstvo, Moskva 1929, br. 3, 22.

²¹ V. A. Černyh, Voprosy truda v pjatiletnom plane, Planovoe hozjajstvo, Moskva 1929, br. 3, 245—246.

²² Strumilin, Očerki, n. dj., 401.

²³ Isto, 402.

²⁴ Isto, 401.

kazali sličan optimizam kad je bila riječ o prenaseljenosti sela. Uz napomenu da je to pitanje, mada se o njemu mnogo govori i piše, slabo istraženo, Strumilin je izložio procjenu po kojoj bi se od 1925/26. do 1929/30. viškovi seljačke radne snage smanjili samo za 5,34%. U posljednjoj godini planskog perioda još bi 8,9% od ogromne radne energije sela ostalo neupotrijebljeno. Uz velik rast ukupne mase te energije (planeri su izračunali da će je 1929/30. biti 15,2% više nego 1924/25), njezin neiskorišteni dio ipak bi se nešto smanjio a s njime i pritjecanje slobodnih radnih ruku sa sela u grad. Stručnjaci iz Gosplana zaključili su da će se ove, skromne pozitivne promjene postići forsiranjem kultura i grana poljoprivrede koje traže mnogo rada. Za žitne kulture utrošilo bi se 1929/30. svega 12% više radne energije nego 1924/25, za uzgoj stoke već 20%, a za tehničke kulture čak 114% više.²⁵ Dakako, takav bi razvoj bio koristan selu i gradu ne samo po izravnim i posrednim efektima povećane upotrebe seljačke radne energije, već i zbog toga što bi se poboljšala opća opskrba prehrambenim proizvodima i sirovinama a i ubrzao rast prihoda u poljoprivredi.

Iako su pri sastavljanju prve verzije petoljetke predviđanja planera o dinamici prenaseljenosti sela u toku budućih pet godina bila u cjelini vrlo umjerena, disparatna prognozi o kretanju nezaposlenosti u gradu, uskoro su podvrgnuta negativnoj reviziji. U drugoj verziji petoljetke prirast radne snage na selu, odlučujući pokazatelj za taj problem, procijenjen je nešto niže: od 1925/26. do 1930/31. 13%, dok je po prethodnoj verziji taj prirast trebao biti 15%.²⁶ No, makar je prognoza o pritisku radne energije sela u završnoj godini petoljetke sada bila nešto niža, planeri nisu predviđjeli da će se, recipročno, povećati postotak smanjenja viška slobodne radne snage u agraru. Dok su ranije odmjerili da će se masa besposlenih radnih ruku na selu smanjiti u pet planskih godina za 5%, po ovoj verziji petoljetke trebala je opasti samo za 3%.²⁷ Razlozi za takvo predviđanje mogu se naći u razlikama projekcija nekih konkretnih vidova utroška radne energije seljaštva.

Petogodišnje povećanje (u postocima) utroška radne energije sela prema

	1. verziji petoljetke Gosplana ²⁸ (od 1925/26. do 1929/30)	2. verziji petoljetke Gosplana ²⁹ (od 1926/27. do 1930/31)
žitne kulture	12	19
gomoljike	40	30
tehničke kulture	114	26
voćarstvo i povrtljarstvo	12	9
stočarstvo	16	20
prerada poljoprivrednih proizvoda	12	9
kućni radovi i sl.	12	9

²⁵ Sve procentne prognoze iz bilance su rada seoskog stanovništva u Strumilin, Očerki, 402.

²⁶ Usp. Strumilin, Očerki, 402. i 427.

²⁷ Kao u bilj. 26.

²⁸ Strumilin, Očerki, 402.

²⁹ Isto, 427.

Bilance seljačkog rada uključene u prvu i drugu verziju petoljetke slagale su se gotovo do kraja u procjeni postojećeg udjela triju glavnih komponenata ukupne upotrebe radnih ruku sela. Po bilanci u prvoj verziji, žitne kulture, stočarstvo i kućni poslovi apsorbiraju zajedno 67,1% iskorištene radne energije seljaštva, a po bilanci u drugom nacrtu 67,2%.³⁰ Napredak poljoprivrede ne bi se mogao postići bez smanjenja te visoke participacije, odnosno prevelikih zasebnih udjela žita i kućnih radova, u prilog onim kulturama i vrstama radova koje su unosnije, korisnije za cjelinu narodne privrede i zahtijevaju više radne energije (ljudske ili mehaničke). Zato su planeri u prvom nacrtu predložili da stopa rasta upotrebe radnih ruku sela za tehničke kulture bude gotovo deset puta veća, a za gomoljičarke više od tri puta veća nego za žita, čiju su stopu trebali doseći voćarstvo i povrtljarstvo te prerada poljoprivrednih proizvoda. U novom nacrtu petoljetke nalazimo drugačije prognoze. Stopa rasta energije sela utrošene na žitne kulture povećana je otprilike za trećinu a na uzgoj stoke za petinu, stope za gomoljičarske kulture, voćarstvo i povrtljarstvo te preradu poljoprivrednih proizvoda smanjene su za četvrtinu a za tehničke kulture čak za gotovo tri četvrtine. Planeri su, čini se, došli do novih zaključaka o stvarnim trendovima u poljoprivredi. Ranije su se ponadali u njezin brži kvalitativni napredak, sad su pak posredno izrazili uvjerenje da se relacije između osnovnih ogranaka seljačkog rada uz raspoložive stimulanse ne mogu u narednom petogodištu jače promijeniti, da su snage inercije otpornije nego što su prvotno pretpostavili. Odatle je nužno proizašla niža procjena smanjenja »seoske nezaposlenosti«. Braneći drugi nacrt petoljetke, Strumilin je napomenuo da u bilanci radne snage sela nije uračunat porast proizvodnosti rada do kojeg će po predviđanju planera svakako doći, što će još povećati broj slobodnih ruku. Međutim, taj dodatni višak kao i prinova seljačkog stanovništva u radnom uzrastu bit će aktiviran zahvaljujući intenzifikaciji poljoprivrede i odlasku na rad u gradove pa se prenaseljenost sela ipak neće povećavati.³¹ Tvrdnja je bila posve blizu procjeni iz bilance koja je obećala nešto više — neznatan pad »seoske nezaposlenosti«.

Slijedeća verzija petoljetke Gosplana (za period od 1926/27. do 1931/32) nije sadržavala povoljniju perspektivu za slobodne radne ruke sela. Izlažući njezine osnovne crte, Strumilin je tvrdio da su u međuvremenu znatno napredovala istraživanja o radu u agraru i posebno o godišnjoj dinamici upotrebe radne energije seljaštva. Po njegovim navodima, u jeku poljoprivrednih radova aktivira se ne samo cijeli kontingent seljaka u radnom uzrastu već i milijuni mlađih od 15 godina i starijih od 60, ali se zato zimi neuposleni broj seljaka u radnom uzrastu penje do 16 milijuna. Ta strma krivulja iskorištavanja radnog potencijala sela, predvidjeli su planeri, ublažit će se mehanizacijom žetve, prikladnijim plodoredom, takvom kombinacijom kultura koje razređuju seljački rad u dulji vremenski razmak itd.³² Ukupna seljačka nezaposle-

³⁰ Postoci izračunati prema podacima u Strumilin, Očerki, 402, 427.

³¹ Strumilin, Očerki, 426, 428.

³² Isto, 485.

nost ne bi se time umanjila, već bolje rasporedila kroz gospodarsku godinu, čime bi selu postala podnošljivija a agraru i cijeloj privredi manje štetna. Intenzifikacijom poljoprivrede, preseljavanjem i zapošljavanjem postigla bi se aktivizacija prirasta agrarnog stanovništva u radnom uzrastu i dijela besposlenog viška (1 ili 2 mil. osoba). Dakle, broj bi se slobodnih radnih ruku prilično smanjio, ali na kraju planskog perioda, 1931/32, ipak bi oko 9 mil. odraslih stanovnika činilo godišnji prosjek neupotrijebljenih radnih rezervi na selu.³³ Po svojoj završnoj apsolutnoj vrijednosti, ova je projekcija bila znatno manje povoljna od prethodnih, iako ih je nadmašila predviđanjem o veličini apsorpcije suviška seljačkog stanovništva.

Posljednji nacrt petoljetke, odnosno njegova usvojena varijanta obećala je poljoprivredi i seljaštvu mnogo više od svih dotadašnjih. Konačnom verzijom globalnog plana razvoja narodne privrede SSSR-a od 1928/29. do 1932/33. predviđeni su mnogobrojni i temeljiti zahvati u cjelokupnom agraru sovjetske zemlje. Ubrzanom hodu kolektivizacije, ali i općem napretku poljoprivrede imale su poslužiti ogromne investicije od 23,2 mljr. rub.³⁴ (oko trećine svih ulaganja). Velika sredstva iz državnih i drugih izvora trebala su omogućiti odlučne korake u mehanizaciji seljačkog rada, krupne melioracijske i irigacijske pothvate, masovnu upotrebu umjetnog gnojiva i odabranog sjemenja, znatno povećanje obrađenih površina, intenzifikaciju poljoprivrede, sveobuhvatno agrarno obrazovanje itd.³⁵ Takvom ambicioznom programu nije pristajala skromnost koja je obilježavala vizije planera o prenaseljenosti sela u drugom i trećem nacrtu petoljetke Gosplana. Njegovi stručnjaci ipak nisu, kao ni u drugim pitanjima, odbacili svaki oprez. Po minimalnoj varijanti posljednjeg nacrta petoljetke »seoska nezaposlenost« imala se smanjiti za 42,1%, a po optimalnoj za 68,6%. Kako su vrhovni partijski i državni organi prihvatili drugu varijantu, službeni cilj postala je projekcija čijim bi ostvarenjem prenaseljenost sela spala na razinu sporednog socijalnog problema. Dok je u 1927/28. bilo, po kalkulacijama planera, prosječno 8 490 000 besposlenih na selu, njih bi u 1932/33. preostalo svega 2 630 000. Prognoza se zasnivala na novoj bilanci seljačkog radnog potencijala i njegova iskorištavanja. Prema toj procjeni, u gradove bi sa sela otišlo 2,7 mil. osoba, a poljoprivreda bi uposlila broj radnih ruku odgovarajući cijelom prirastu seljačkog stanovništva u radnom uzrastu i pretežnom dijelu suviška koji je postojao na početku planskog perioda. Kao i pri sastavljanju bilance u prvotnom nacrtu, planeri su takvo svoje predviđanje zasnivali uglavnom na očekivanju brže intenzifikacije agrara. Utrošak seljačke radne energije na žitne kulture porastao bi samo za 13,6%, na gomoljičarke za 54,9%, a na tehničke kulture čak za 101,1%. Visoku stopu rasta projektirali su i za preradu poljoprivrednih proizvoda (38,5%).³⁶ No, intenzifikacija poljoprivrede trebala je napredovati i po drugim kolosijecima: širenjem jesenskog oranja, višepoljnog sistema, čišćenja

³³ Isto.

³⁴ Petoljetka, I, 20.

³⁵ Isto, 58—60, 92. i d.

³⁶ Strumilin, Social'no-ekonomičeskie problemy, n. dj., tablica na str. 20.

sjemenja, sijanja u redovima, upotrebe umjetnog gnojiva, što je sve tražilo nemalo radne snage.³⁷

Ostvarenjem petogodišnjeg plana, posebno onih njegovih velikih i brojnih zadataka koji su se odnosili na selo, sovjetska poljoprivreda trebala je širokom frontom ući u socijalni i ekonomski preobražaj. Po zamisli planera, mnogi, međusobno povezani, elementi tog preobražaja svojim bi bujnim razvojem već do kraja planskog razdoblja snažno potkopali korijenje zaostalosti sela i uništili velik dio njezinih štetnih izdanaka. »Seoska nezaposlenost« suzila bi se u relativnom pogledu gotovo onoliko koliko i gradska. 1932/33. seljačke nezauzete ruke činile bi svega 3,86⁰/₀ od ukupne radne snage sela,³⁸ dok bi u gradu, kao što je navedeno, odgovarajući postotak bio tek malo niži — 3⁰/₀. Sovjetsko društvo istodobno bi se približilo vratima likvidacije svojih dviju teških socijalnih nedaća. Do njihovog iščeznuća više ne bi trebalo dugo čekati.

Stalno mjesto u nacrtima prvog petogodišnjeg plana dobilo je i stambeno pitanje. Već je prva verzija petoljetke Gosplana sadržavala program izgradnje stanova kao važan sastavni dio velikog plana investicija. Pritom su planeri pošli od ispravnog stanovišta da se privredni objekti ne smiju podizati a da se ne osigura stambeni smještaj za one koji će raditi u novim poduzećima. U svom izvještaju o prvom nacrtu petoljetke Strumilin je to stanovište jasno izrazio, uz napomenu da za radnike treba graditi umjetnički oblikovane, udobne i higijenske stambene objekte u naseljima-vrtovima, a ne kasarnama slične zgrade u kakve su ih trpali prije revolucije.³⁹ No, ovaj istaknuti planer bio je istodobno maštar i realist koji se najčešće dobro čuvao da ga želje i vizije, vlastite i tuđe, ne zanesu podaleko od stvarnosti, akutnih potreba i pravih mogućnosti. Shvaćajući da se podizanjem uzornih naselja ne može mnogo pomoći milijunima ljudi koji se slijevaju u gradove, založio se za poticanje male privatne izgradnje. To je stanovište potkrijepio zanimljivim podacima o gradskom stambenom fondu u SSSR (bez Gruzije i Armenije). Prema popisu iz 1923, u sovjetskim gradovima bilo je oko 4,1 mil. stanova, od kojih je 2,7 mil. pripadalo privatnim osobama, a 1,38 mil. javnom, socijaliziranom sektoru (državi, gradskim upravama, poduzećima). U privatnim stanovima živjela je izrazita većina gradskog stanovništva: 13 mil. od ukupno 21,1 mil. ljudi. O težini stambene situacije rječito su svjedočili drugi podaci iz popisa: sobna površina svih stanova iznosila je samo 135,9 mil. m²,⁴⁰ tj. na jednog gradskog stanovnika otpadalo je 6,44 m² sobnog prostora. Zapravo, u vrijeme kad je Strumilin upoznao javnost s ovim deprimantnim podacima, u proljeće 1926. stanje je bilo još gore, jer se u međuvremenu pojačao priljev sa sela u gradove, a u njima se malo gradilo. Građevinska sekcija Gosplana, po riječima Strumilina, nije se nadala većoj stambenoj izgradnji ni do 1929/30.⁴¹ Program razvoja javnog stambenog fonda, uključen u nacrt petoljetke, ipak nije održavao u svim svojim bitnim elementima previše pesimističko očekivanje. Doduše, vrijednost

³⁷ Isto, 18—19.

³⁸ Postotak izračunat iz podataka u Strumilin, *Social'no-ekonomičeskie problemy*, 20.

³⁹ Strumilin, *Očerki*, 365.

⁴⁰ Svi su podaci iz tablice u Strumilin, *Očerki*, 366.

⁴¹ Strumilin, *Očerki*, 365.

fonda, koji je 1923. obuhvaćao oko trećine svih gradskih stanova, ali imao veću kubaturu od privatnih, trebala je porasti samo za 10,2%.⁴² U doba teške stambene krize takvo povećanje moglo se smatrati vrlo skromnim. Kako je Strumilin priznao, tek u četvrtoj godini petoljetke (1928/29) tempo gradnje nadmašio bi brzinu rasta gradskog stanovništva.⁴³ Ako bi privatni sektor u novogradnji držao korak s javnim — planeri se nisu usudili izložiti takvu pretpostavku — stambene bi se prilike potkraj planskog perioda prestale pogoršavati. No, bez obzira na to što su predviđeni razmjeri rasta stambenog fonda u javnom vlasništvu obećavali malu poboljšicu, opseg investicija planiran je u visokom iznosu od 1 897 mil. rub.⁴⁴ Taj nesklad bio je, zapravo, samo prividan. Kako su se zgrade godinama loše održavale, često bez ikakvih popravaka a sve se više punile ljudima, stambeni je fond brzo gubio vrijednost i upotrebljivost. Mada znatne, predviđene investicije nadoknadile bi kroz pet planskih godina tek dio otpisa. Udio javnog stambenog fonda u ukupnim državnim investicijama bio bi pozamašan — 13,9%, ali znatno niži od njegova udjela u ukupnoj akumulaciji državnog sektora koji je u planskom razdoblju trebao da iznosi 18,2%.⁴⁵ Planeri su zamislili da javni stambeni fond vlastitim prihodima pokrije ne samo svoje tekuće troškove nego i investicije, čak su predvidjeli manji suficit. Sa strane, iz drugih izvora fond ne bi primio ništa, za razliku od državne industrije, željezničkog i vodenog prometa, elektroprivrede, socijalističkog sektora poljoprivrede i komunalnih službi, grana koje su za investicije trebale dobiti iz budžeta više sredstava nego što bi iznosila njihova vlastita akumulacija.⁴⁶ Planeri su očigledno računali s ograničenošću državnih financija i trudeći se da nađu ključ za raspodjelu oskudnih sredstava koji bi najbolje odgovarao interesima zemlje i sistema zapostavili stambeno pitanje.

No, izgradnja stanova javnog sektora ipak nije tako slabo prošla u općem sklopu investicija kao što bi se to iz ocrtanog programa moglo zaključiti. Privredne grane kojima su planeri dali prednost trebale su dio odobrenih investicijskih sredstava utrošiti u stambenu izgradnju za vlastite potrebe, industrija oko 10%, željeznica 10% od uloženi iznosa za nove pruge i 6,3% od iznosa za uređenje starih.⁴⁷ Tako bi se za izgradnju stanova u javnom vlasništvu utrošilo još oko 775 mil. rub.,⁴⁸ svota otprilike jednaka dvjema trećinama ukupnih investicija posebnog programa stambene novogradnje javnog sektora. S ulaganjem oko 2 670 mil. rub. (bez privatnika) u gradnju stanova postiglo bi se prilično ublaženje stambene krize. Ali čvrstih izgleda da se to ostvari nije bilo. Naime, stručnjaci iz Gosplana izradili su prijedlog posebnog programa novogradnji na pretpostavci o podizanju stanarina, tada zbog niza razloga vrlo niskih, do razine umjerene rentabilnosti stanova. Tada bi se mogli stari stanovi redovno popravljati i novi graditi iz vlastitih sredstava javnog stambenog fonda. Zagovarajući povećanje stanarina, Strumilin je predložio oštru

⁴² Postotak izračunat prema podacima u Strumilin, Očerki, 368.

⁴³ Strumilin, Očerki, 368.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Postoci izračunati prema podacima s tablice u Strumilin, Očerki, 372.

⁴⁶ Usp. podatke s tablice u izvoru kao u bilj. 45.

⁴⁷ Strumilin, Očerki, 365.

⁴⁸ Suma izračunata kombinacijom podataka u Strumilin, Očerki, 365. i 372.

kontrolu nad dohotkom od stanova kako se ne bi dogodilo da ga »pojedu« stambene uprave. Po njegovu sudu, radni ljudi ne bi teško podnijeli povećanje jer su realne plaće dosegle predratnu razinu a već zbog »robne gladi« ne troši se sve što se zaradi. On je i zastupao gledište da bi veće stanarine oživile privatnu izgradnju.⁴⁹ Drugim riječima, iznos plaćanja za stan trebao je biti tolik da navede dio onih koji imaju sredstava na gradnju vlastitog. Otada se Gosplan godinama borio za porast stanarina videći u tome jednu od poluga za brže savladavanje teškog stambenog pitanja.

Pri sastavljanju nove verzije petoljetke, za razdoblje od 1926/27. do 1930/31, planeri su stambeno pitanje promatrali mnogo više u perspektivi budućeg razvoja nego kao teško nasljedstvo bliže i dalje prošlosti. Oni ga s.tuiraju u opće okvire industrijalizacije i s njima usko povezane urbanizacije. U izvještaju o drugoj verziji petoljetke Strumilin odaje da su sastavljači prvog nacrtu potcijenili priljev u gradove.⁵⁰ Na osnovi popisa stanovništva 1926. zaključili su da će u petogodištu od 1926. do 1931. gradsko stanovništvo porasti za 4,9 mil., dok su ranije računali s povećanjem od 3,6 mil. stanovnika gradova u istom razdoblju.⁵¹ Samo da se za njih osigura stambeni prostor, tvrdio je Strumilin, trebalo bi utrošiti u novogradnju 4 mljr. rub.⁵² Nije ni spomenuo kolika bi svota dostajala za rješenje cijelog stambenog pitanja u gradovima, tj. za podizanje stambenog prosjeka do barem 10 m² sobnog prostora po glavi. Zapravo, bilo bi to posve bespredmetno, jer uz velike predviđene izdatke za privredni razvoj nije se tada pomišljalo ni da će se moći skupiti neophodne 4 mljr. rub. Planeri su zaključili da će se u petoljetki ukupno utrošiti na stambenu izgradnju javnog fonda svega 2 290 mil. rub.,⁵³ od čega u zasebnom programu 1 196 mil. a ostala sredstva izdvojila bi se, kao što je bilo zamišljeno i u prvom nacrtu, iz investicijskih sredstava dodijeljenih industriji i prometu. Prva suma bila je niža od ranije prognoze za 380 mil., druga čak za 701 mil. rub.⁵⁴

Ovo znatno smanjenje u predviđanjima proizašlo je, čini se, iz uviđanja planera da se stanovište o porastu stanarina i rentabilnosti stambenog fonda teško pobija u stvarnosti. Po podacima kojima su raspolagali taj fond nije postigao pozitivnu bilancu u 1925/26. pa je nisu predvidjeli ni za slijedeću godinu nego tek od 1927/28.⁵⁵ Ukupan iznos akumulacije i amortizacije javnog stambenog fonda iznosio bi u planskom periodu 900 mil. rub.,⁵⁶ dakle 1 057 mil. rub. manje nego što je bilo projektirano u prvoj verziji. S takvim dohotkom fond ne bi mogao pokriti svoje investicijske izdatke te bi mu se iz drugih izvora doznačilo gotovo 300 mil. rub.⁵⁷ U prvoj verziji petoljetke, kao što smo utvrdili, udjeli javnog stambenog fonda (bez stanova koje bi za svoje potrebe

⁴⁹ O pitanjima vezanim uz stanarinu v. Strumilin, Očerki, 365, 367—368.

⁵⁰ Strumilin, Očerki, 422.

⁵¹ Usp. podatke na tablicama u Strumilin, Očerki, 417, 398.

⁵² Strumilin, 420.

⁵³ Podaci su s tablica u Strumilin, 454, 452.

⁵⁴ Izračunato prema podacima u Strumilin, 365, 368, 372, 454, 452.

⁵⁵ V. tablicu u Strumilin, 446—447.

⁵⁶ Isto kao u bilj. 55.

⁵⁷ Izračunato prema podacima s tablica u Strumilin, 446—447. i 452.

gradila sama industrija i promet) u općoj akumulaciji i ukupnim investicijama znatno bi se razlikovali, po novoj verziji diferencija bi bila zanemarljiva. U općoj sumi akumulacije državnih privrednih grana fond bi participirao sa 7%, a u ukupnim investicijama tih grana sa 7,5%.⁵⁸ Gotovo izjednačeni, udjeli bi bili mnogo niži. U cjelini, kad se uzmu u obzir svi iznosi predviđeni za gradnju stanova u javnom vlasništvu, dakle, i oni u posebnom programu i sume koje bi se izdvajale iz investicijskih sredstava industrije i prometa, predložena perspektiva pružala je malo nade milijunima ljudi koje je mučio stambeni problem. Uz planirana ulaganja i očekivani rast gradskog stanovništva situacija se ne bi popravila, naprotiv još bi se u nemaloj mjeri pogoršala.

Usprkos očitom i priznatom raskoraku između programa stambene izgradnje i potreba, stvarnih i potencijalnih, sastavljači nove verzije petoljetke nisu promijenili stanovište o tome što i kako valja graditi. I ne nabacivši pitanje o visini troškova, Strumilin se ponovno založio za gradove-vrtove, za ukusne i komforne stanove.⁵⁹ Po njegovu mišljenju, bujni prtok stanovnika iz sela u gradove koji će izazvati ubrzana industrijalizacija bit će potrebno regulirati tako da se zaustavi daljnje gomilanje ljudi u postojeće gradove izgradnjom novih. Osnivali bi se oko jezgara od novih poduzeća, podignutih na tako izabranim mjestima da se postigne ravnomjeran razmještaj populacionih aglomeracija i industrijskih potencijala zemlje.⁶⁰ To je bio plaidoyer za plansku urbanizaciju umjesto dotadašnje stihijske. Gradovi-vrtovi nikli bi na ledini, bez tereta nasljedstva, kao slobodna kreacija u službi radnih ljudi. Mašta planera uporno je živjela usred jedne krize za koju su predmnijevali da će u predstojećim godinama dalje rasti podizana plimom najvećeg ekonomskog preobražaja na ruskom tlu.

Treći nacrt petoljetke Gosplana, izrađen u dvije varijante, bio je po svom programu rasta javnog stambenog fonda vedriji: najavio je znatno veća ulaganja od prethodnog nacrta, a u svojoj optimalnoj varijanti čak veća nego u prvoj verziji. Investicije u izgradnji stanova tog fonda trebale su iznositi 1 279 mil. rub., odnosno po optimalnoj varijanti 1 533 mil., oboje uz znatno sniženje građevinskih cijena,⁶¹ a ako bi ove kroz planski period ostale iste — 1 724 mil. rub.,⁶² odnosno 2 066 mil. rub.⁶³ Uz očekivani pad cijena fond bi i u općoj akumulaciji i u ukupnim ulaganjima sudjelovao nižim udjelom nego što je predviđjela druga verzija. Njegov bi se udio u prvoj kumulaciji smanjio više — iznosio bi svega 4,9%, a u drugoj manje — dosegaio bi 6,8%.⁶⁴ Smanjenje je prouzročila negativna korekcija predviđenog dohotka javnog stambenog fonda.

⁵⁸ Postoci izračunati na osnovi podataka u Strumilin, 446—447. i 452.

⁵⁹ Strumilin, 421—422.

⁶⁰ Isto, 421.

⁶¹ Isto, 494.

⁶² Strumilin, 496—497; prema ondje navedenim iznosima sniženje bi iznosilo 25,8%, dok je Strumilin govorio o 30%-tnom sniženju građevinskih cijena kao planskom cilju (v. Strumilin, 479).

⁶³ Iznos je izračunat na osnovi navedenog podatka iz optimalne varijante i postotka sniženja građevinskih cijena koji slijedi iz podataka s tablice u Strumilin, 496—497.

⁶⁴ Procentni udjeli izračunati su prema podacima na tablicama u Strumilin, 489 i 490.

Ranije su se planeri ponadali da će fond prikupiti za investicije 900 mil. rub., a sada — samo 739 mil. rub.⁶⁵ Da bi se ostvario projektirani opseg ulaganja u stanove, iz drugih je izvora imalo priteći 540 mil. rub. po minimalnoj, odnosno 794. mil. rub. po optimalnoj varijanti.⁶⁶ Što se u Gosplanu smatralo i dalje perspektivno važnijim, vidljivo je iz ponovnog Strumilina zalaganja za rentabilnost stambenog fonda. Po njegovu sudu, bez porasta stanarina nemoguće je ozbiljnije povećati tada vrlo niski stambeni standard radnika.⁶⁷ Koliko bi one trebale porasti otkriva projekcija radničkih budžeta, uvrštena u nacrt. God. 1926/27. radnička obitelj od četiri člana plaćala je mjesečno za stan u prosjeku 6,3 rub., što je činilo 6,25% njezinih troškova. Na kraju planskog perioda, 1931/32. stanarina bi joj iznosila 10,4 rub. ili 7,4% troškova.⁶⁸ Porast bi bio povelik: 65%, ali ga radnička obitelj ne bi teško podnijela ako bi se ostvarilo predviđanje o istodobnom povećanju njezina prihoda za 37,7%.⁶⁹ Dotadašnjim podizanjem stanarine planeri nisu bili zadovoljni; ono je teklo sporo i uz to zahvaljujući gotovo isključivo prinovi stambenog fonda. Stoga se pojavila znatna disproporcija između stanarina za stare i nove stanove koja je slabila i stambenu inicijativu i potražnju pa je Gosplan po riječima Strumilina zahtijevao da se razlika što prije smanji približavanjem stanarine u starim zgradama plaćanju za nove stambene prostorije.⁷⁰

Planere je pri sastavljanju ove verzije petoljetke zabrinjavalo i pogoršanje financijske strane novogradnji. Pri kraju obnove opća razina cijena bila je znatno viša nego 1913, ali su građevinarske cijene nadmašile sve ostale. Dok su 1924/25. poljoprivredne cijene bile 46% veće nego prije rata, a industrijske 72,7%, gradnja je poskupjela u prosjeku za 126%. Otada do 1927/28. cijene poljoprivrednih proizvoda zadržane su na istom nivou, industrijske su se nešto smanjile a građevinarske su narasle do 162% iznad predratnog prosjeka.⁷¹ Ukoliko se taj trend ne bi suzbio, utrošak bilo koje investicijske sume u petogodišnjem planu dao bi ukupno znatno manje novog stambenog prostora nego što bi po planu trebao pružiti. Naprotiv, pad građevinarskog indeksa povećao bi izgleda za osjetnije ublažavanje stambene krize. Zbog toga su sastavljači plana zaključili da se cijene novogradnji moraju što prije zaustaviti u svom nepoželjnom rastu, a zatim odlučno snižavati tehničkom modernizacijom i boljom organizacijom građevinarstva.⁷²

Planeri nisu bili zadovoljni ni upravljanjem stambenim fondom. Strumilin je već u referatu o prvom nacrtu sugerirao da administracija fonda loše gospodari spomenutom napomenom da bi stambena uprava mogla nefunkcionalno upotrijebiti sredstva koja će dati povišenje stanarina. Sad ju je pak otvoreno napao tvrdeći da je neposlovna, učmala i dezorganizirana te je predložio da se po uzoru na industrijske asocijacije osnuju velika udruženja — trestovi, u

⁶⁵ Strumilin, 489.

⁶⁶ Izračunato iz podataka u Strumilin, 489, 494.

⁶⁷ Strumilin, 487—488.

⁶⁸ V. tablicu o strukturi radničkih budžeta u Strumilin, 483.

⁶⁹ Kao u bilj. 64.

⁷⁰ Strumilin, 481.

⁷¹ Indekse v. u Kontrol'nye cifri narodnogo hozjajstva SSSR na 1927/28. god., Moskva 1928, 470—471.

⁷² Strumilin, Očerki, 480, 499.

kojima bi se objedinilo dotada atomizirano upravljanje stanovima i sredstvima fonda. Kao i u industriji, trestovi bi morali raditi po privrednom računu težeći rentabilnosti.⁷³ Uz sniženje građevinarskog indeksa ova je promjena trebala osigurati da se predviđanja iz nacрта o akumulaciji i investicijama stambenog fonda svakako ostvare a možda i premaše. No, u Gosplanu nisu očekivali da će se svim time mnogo pomoći donjim, slabo plaćenim kategorijama radničke klase koje je najviše pogađala stambena kriza. To slijedi iz Strumilnova prijedloga da se na osnovi progresivnih dodataka na stanarinu koje bi plaćali stanari s višim primanjima stvori poseban fond za gradnju stanova u koje bi se smještale najugroženije i najsiromašnije radničke oibtelji.⁷⁴ S obzirom na očajne stambene prilike nemalog dijela proletarijata u doba NEP-a i već znatnu diferencijaciju plaća zaposlenih prijedlog je bio opravdan i realan.

Posljednjim nacrtom petoljetke, odnosno njegovom optimalnom varijantom koja je dobila zakonsku važnost, predviđena su veća sredstva za stambenu izgradnju negoli ijednim ranijim, ali planeri nisu pritom izrazili naročit optimizam u pogledu savladavanja stambene krize. Po odobrenoj varijanti, kroz pet godina, od 1928/29. do 1932/33, trebalo je utroškom oko 5 mljr. rub. sagrađiti stanove s ukupnom površinom od 62,5 mil. m² a u kapitalni remont postojećih stanova uložilo bi se još više od 900 mil. rub., tj. ukupno oko 6 mljr. rub.⁷⁵ Najveći dio novog stambenog prostora bio bi sagrađen za fond stanova u javnom vlasništvu, po kvadraturi 67,8%, a po vrijednosti čak 80,5%;⁷⁶ ostali dio novogradnji realizirale bi privatne osobe vlastitim sredstvima. Njihovo sudjelovanje u širenju gradskog stambenog prostora planeri nisu više smatrali osobito poželjnim nego samo nužnim zlom. Po uvidu statističkih organa, stambeni objekti podignuti posljednjih godina u gradovima privatnom inicijativom nisu odgovarali ni elementarnim tehničkim i stambenim normama koje su se uglavnom poštovale pri novogradnjama socijaliziranog sektora. Sagrađeni bez obaziranja na bilo kakve standarde, obično upotrebom najjeftinijeg materijala loše kvalitete, brzo su starili pretvarajući se u trošna i ruševna prebivališta svojih vlasnika i njihovih podstanara. No, za gradnju stana ovakve vrste dostajala su skromna sredstva, to manja ako se privatnik poslužio, što je bilo često, vlastitom radnom snagom. Zbog svega toga novogradnje izvan javnog sektora nisu pružale ni zadovoljavajuća ni trajna rješenja, ali su na temelju svoje glavne prednosti — jeftinoće bile kakav-takav izlaz za mnoge koje je izmučila stambena kriza.⁷⁷ Svjesni ograničenosti sredstava za gradnju stanova u javnom vlasništvu i veličine stambenih potreba, planeri su došli do zaključka da se privatna inicijativa u toj sferi mora trpjeti još niz godina pa su je i ukalkulirali u plan.⁷⁸

⁷³ Isto, 487—488.

⁷⁴ Isto, 488.

⁷⁵ Petoljetka, sv. II, d. II, tablica na str. 292—293, 294—295.

⁷⁶ Postoci izračunati prema podacima s tablice u Petoljetka, isto.

⁷⁷ Petoljetka, II, II, 283.

⁷⁸ Po optimalnoj varijanti, privatnici bi investirali u pet godina, od 1928/29. do 1932/33. 966 mil. rub. u novogradnju i 465 mil. rub. u kapitalni remont; u posljednjem sudjelovali bi znatno većim procentualnim udjelom nego u novogradnji (v. Petoljetka, II, II, 294—295).

Gradnjom oko 62,5 mil. m² stambenih površina ukupni stambeni fond povećao bi se kroz pet godina od 160 mil. m² na 213 mil. m²; šestinom novih stanova pokrio bi se otpis dotrajalih. Prosječan stambeni prostor gradskog stanovnika porastao bi od 5,7 m² na 6,1 m²,⁷⁹ do veličine koja se tada nazivala »gladnom sanitarnom normom«. Predviđeni progres bio je skroman i planeri to nisu skrivali. Ipak postiglo bi se mnogo: usprkos velikom priljevu stanovništva u gradove, prema optimalnoj varijanti u njih bi se od 1927/28. do 1932/33. doselilo 6,8 mil. ljudi,⁸⁰ stambena kriza ne bi se pogoršala, već ublažila. Uz to, udio boljih, udobnijih i zdravijih prebivališta u općem stambenom fondu znatno bi porastao ne samo zahvaljujući opsežnom programu novogradnji javnog sektora već i ulaganjima u temeljit popravak postojećih stanova.

Financijska konstrukcija za pokriće stambenih investicija ponešto se razlikovala od prethodnih. Udio ulaganja industrije i prometa u novogradnju za vlastite potrebe bio bi veći nego što je bilo projektirano u bilo kojem ranijem nacrtu: ove bi grane investirale sumu vrlo blisku polovici ukupnog iznosa ulaganja u javni stambeni fond: 1 905 mil. rub. od 4 000 mil.⁸¹ Velik investitor (1 317 mil. rub.⁸²) bila bi kooperacija — stambene zadruge kojima se od kraja obnove postepeno pridavala sve veća važnost. One bi gradile malo vlastitim sredstvima, uglavnom sastavljenim od uloga članova, a mnogo više dugoročnim zajmovima. Kako se udio industrije i prometa gotovo izjednačio s udjelom ostalih investitora u ukupnim ulaganjima za stanove u javnom vlasništvu, malo nam može koristiti utvrđivanje postotka kojim bi posljednji sudjelovali u općoj sumi investicija državnog sektora. Kako su planeri ocijenili mogućnosti za slabljenje stambene krize, bolje se razabire iz postotka kojim bi, prema planu, sva stambena izgradnja participirala u toj veličini. Od 51 mljr. rub. sveukupnih investicija (bez onih u obrtna sredstva) otpalo bi na stambenu novogradnju i kapitalni remont stanova 9%, tj. oko 3,5 puta manje nego na industriju, kojoj je odavno priznat visok prioritet u planskim nacrtima.⁸³ Postotak nije bio beznačajan, ali usporedba s istim pokazateljem u prethodnim nacrtima, u prvom je iznosio 13,9%,⁸⁴ pokazuje da su planeri podižući kroz svoje projekte sve više opću investicijsku sumu — od 13,65 mljr. do 51 mljr. rub.⁸⁵ — snižavali relativnu veličinu svoje projekcije stambene izgradnje. Drugi planski ciljevi, oni koje se željelo postići u sferi privrede, osobito u razvoju industrije i prometa, rasli su iz nacrta u nacrt, dok je stambeni kompleks, iako su se za nj predviđale znatne investicijske sume, na kraju čak samo nešto manje (ako se izuzmu privatna ulaganja) od onih za industriju u prvom nacrtu, dobio mjesto podaleko od prvih na ogromnoj sceni zamišljene izgradnje. Mjesto nije odgovaralo težini stambenog problema, ali bi ostvarenje projekcije

⁷⁹ Prosjeci su izračunati prema podacima u Petoljetka, II, II, 292—293. i Itogi vypolnenija pervogo pjatiletnogo plana razvitija narodnogo hozjajstva Sojuza SSR (-Itogi), Moskva 1933, 253.

⁸⁰ Izračunato prema podacima u Petoljetka, I, 129.

⁸¹ Petoljetka, II, II, 294—295.

⁸² Kao u bilj. 81.

⁸³ Postotak izračunat prema podacima u Petoljetka, II, II, 161.

⁸⁴ Postotak izračunat prema podacima u Strumilin, Očerki, n. dj., 372.

⁸⁵ V. Strumilin, 372. i Petoljetka, II, II, 161.

novogradnji ipak predstavljalo velik napredak. Prvi put u jednoj zemlji svijeta dugoročnom intervencijom države obuzdala bi se vrlo ozbiljna stambena kriza.

Tražeći dugo, s mnogo truda, uz snažne unutrašnje konvulzije, pod lupom i sve većim pritiskom vanjskih faktora optimum globalnog planskog zahvata, Gosplan je držao u rasponu svoje pažnje sva tri velika socijalna problema koje je zemlja sovjeta naslijedila od kapitalističke i polufeudalne prošlosti. Nastojeći da nađe rješenja, planska se služba sve bolje upućivala u tu problematiku. Sama je istraživala ili produbljivala ispitivanja drugih i otvoreno iznosila rezultate. Svojim nacrtima i njihovim obrazloženjima jačala je javnu svijest o težini tih pitanja i dužnosti društvenih organa da se njima pozabave.

Predviđanja planera o razmjerima sužavanja svih triju problema pokazala su se netočnima, dijelom u pozitivnom, dijelom u negativnom smislu. Nezaposlenost se nije samo ublažila, već je neočekivano brzo, u drugoj godini realizacije plana, nestala.⁸⁶ Na kraju planskog perioda dogodilo se ono što je Strumilin preokao još 1926: privrednim organima počela je nedostajati radna snaga. Prema usvojenoj varijanti petoljetke, broj osoba u najamnom radu trebao je od 1927/28. do 1932/33. porasti za 4,5 mil. ili za 38,9%.⁸⁷ Međutim, zbog više razloga — sporijeg napredovanja proizvodnosti rada od predviđenog, dodatnih planskih zadataka, nemoći građevinarstva da se u kratkom periodu modernizira, snizi troškove i ubrza radove — broj zaposlenih povećao se od 10,79 mil. u 1928. na 22,6 mil. u 1932,⁸⁸ dakle za 11,8 mil. ili za 109%. Povećanje je bilo toliko da je asporbiralalo ne samo sve nezaposlene i cijeli prirast gradskog stanovništva u radnom uzrastu nego i nekoliko milijuna seljačkih ruku dotad slobodnih ili uposlenih izvan socijalističkog sektora. Kako je istodobno vrlo brzim tempom tekla kolektivizacija, više dirigirana nego spontana, koja je vezala desetine milijuna seljaka u kolhoze, gradskoj su nezaposlenosti posve presahla vrela na selu. Velikim upijanjem seljačke radne snage u industriju, rudarstvo, građevinarstvo i druge nepoljoprivredne grane kao i korjenitom promjenom proizvodno-društvenih odnosa u agraru likvidirana je agrarna prenaseljenost. Sovjetsko društvo više neće mučiti ni gradska ni »seoska« nezaposlenost, već novi problemi izrasli iz pretežno ekstenzivne modernizacije obiju velikih sfera društvenog rada, i nepoljoprivredne i poljoprivredne. Teret viškova radnih ruku zamijenit će breme nedovoljnog iskorištavanja proizvodnih snaga, i tehničkih i ljudskih.

Stambeno pitanje doživjelo je sasvim drugačiji razvoj od gradske nezaposlenosti i agrarne prenaseljenosti. Baš zato što su ovi problemi uklonjeni, stambena se kriza nije ublažila nego postala mnogo težom. U gradove je pristiglo znatno više ljudi nego što su planeri predviđjeli. God. 1928. živjelo je ondje 27,6 mil. sovjetskih građana, a 1932. 38,7 mil.⁸⁹ tj. 11,1 mil. ili 56,7% više, umjesto 6,8 mil. ili 24,4% više, kako su prognozirali sastavljači petoljetke. Stvarni porast gradskog stanovništva zahtijevao je prema »gladnoj sanitarnoj

⁸⁶ Na burzama rada bilo je 1. IV 1928. registrirano 1 576 000 nezaposlenih, a 1. X 1930. svega 240 000 (v. *Ekonomičeskaja žiznj SSSR n. dj.*, 245).

⁸⁷ *Petoljetka*, I, 94.

⁸⁸ *Narodnoe hozjajstvo SSSR v 1956 g.*, Moskva 1957, 2. izd., 204.

⁸⁹ *Itogi*, 253.

normi« od 6 m² po glavi 66,6 mil. m² novog stambenog prostora, dakle nešto više nego što se po planu trebalo izgraditi. Međutim, stambeni prostor nije se povećao ni onoliko koliko je bilo predviđeno minimalnom varijantom. Do kraja petoljetke porastao je svega za 38,7 mil. m².⁹⁰ Do takvog velikog podbacivanja plana došlo je zato što se baš ništa nije ostvarilo od prognoze o padu građevinarskih troškova, naprotiv, oni su porasli. U javni stambeni fond uložene su projektirane 4 mljr. rub., ali su one dale svega 27 mil. m² novog stambenog prostora umjesto očekivanih 42,4 mil. m².⁹¹ Podbacio je i privatni sektor, vjerojatno zbog oskudice i skupoće građevinskog materijala, sagradivši svega 10 mil. m² stambene površine umjesto 20,1 mil.⁹² Ukupno uzevši, izgradnja stanova dobila je impresivne razmjere, nikli su i brojni novi gradovi, ali su novogradnje svojim nedovoljnim opsegom pokrile samo dio ranije nezadovoljenih i novih stambenih potreba. Nikakvo povećanje stambenog prosjeka nije se ostvarilo, čak je došlo do njegovog smanjenja. Uz to, kvaliteta novogradnji bila je pretežno slaba. Oko mnogih novih i proširenih starih tvornica nikle su barake za radnike koje su se malo čime razlikovale od onih u predrevolucionarnu dobu, kao što su i mnoge novogradnje ličile na stambene kasarne u kakvima su se tiskali proleter i velikih gradova prije 1917. U sjeni grandioznih dostignuća prve petoljetke stambeni je problem živio dalje s time da mu je ostvarena industrijalizacija još proširila dimenzije.

Z u s a m m e n f a s s u n g

SOZIALPROBLEME BEI DER AUSARBEITUNG DES ERSTEN FÜNFJAHRESPLANS DER UdSSR

Die Ausarbeitung des ersten Fünfjahresplans zur Entwicklung der Volkswirtschaft der UdSSR dauerte vom Jahre 1925 bis 1929. Seine Schöpfer vom Gosplan (Wirtschaftsplan) hatten dabei nicht nur wirtschaftliche, sondern auch gesellschaftliche Probleme (allgemeine und besondere) im Auge. Unter den letzten wurde in allen Varianten des Fünfjahresplans der Arbeitslosigkeit, der Überbesiedlung des Dorfes und den Wohnverhältnissen, einem dreifachen Komplex eng verbundener, für die breiten Gesellschaftsschichten sehr wesentlicher Probleme, ein dauernder und bedeutender Platz eingeräumt. Diese Fragen — ein Teil des finsternen Erbes Altrusslands — waren durch die Revolution und den Bürgerkrieg nur vorübergehend und nur zum Teil bewältigt worden. In der NEP (der Neuen Wirtschaftsordnung) lebten sie wieder auf und wuchsen alsbald zu schweren sozialen Notlagen aus.

Indem die Planer das Arbeitslosigkeitsproblem in der Stadt zu lösen suchten, erwogen sie nicht nur die möglichen positiven Folgen von Investitionsanlagen, sondern auch die speziellen Sanierungsmassnahmen, durch die man neben dem Aufsaugen der freien Arbeitskraft auch andere erwünschte Effekte erzielen würde.

⁹⁰ Isto, 186.

⁹¹ Usp. Itogi, 185—186. i Petoljetka, II, II, 292—293.

⁹² Izračunato prema podacima u Itogi, 186. i Petoljetka, II, II, 292—293.

Sie schlugen vor, man möge jene Arbeiten vorantreiben, die den Verbrauch grosser Mengen von Arbeitsenergie erheischen (so den Bau von Wasserkraftwerken und -netzen, von Meliorations- und Bewässerungssystemen usw.), sie empfahlen, die Arbeitszeit zu kürzen und mehrere Schichten in Industrie und Handel einzuführen. In der endgültigen, legalisierten Version des Fünfjahresplans wurden diese speziellen Hebel zur Behebung der Arbeitslosigkeit in den Städten von den Kapitalinvestitionen in den Schatten gestellt, doch auch sie fanden ihren Platz in der Projektion der grossen Umgestaltung.

Die Frage der Überbesiedlung des Dorfes wurde im Anfang nicht mit den Investitionsanlagen verbunden; die Planer richteten ihr Augenmerk vielmehr auf jene Veränderungen in der Landwirtschaft, die keine grösseren Mittel erfordern würden. Sie empfahlen die Ausweitung solcher landwirtschaftlicher Tätigkeiten, die viele arbeitende Hände verlangten (technische Kulturen, Gemüse- und Obstbau, Viehzucht), eine passende Fruchtordnung, durch die man eine bessere Jahres-einteilung des Arbeitskräfteverbrauchs erzielen könnte, die Übersiedlung von Bauern aus Gebieten mit umfassenden in Gegenden mit kleineren Arbeitsreserven. In der endgültigen Version des Plans liegt der Schwerpunkt auch zur Lösung dieses Sozialproblems bei der Investitionssphäre. Die riesengrossen Investitionen in Industrie, Bergbau und Verkehrswesen sollten nicht nur die beschäftigungslosen Hände der Stadt, sondern auch die des Dorfes absorbieren. In der Landwirtschaft würden den Überschuss an Arbeitskräften hauptsächlich doch die inneren Prozesse aufnehmen, wie Mechanisierung, Melioration, Bewässerung, Saatgutselektion, Expansion des Untergrundpflügens, des Mehrfeldersystems, der Anwendung von Kunstdünger unterstützt vom Zufluss umfangreicher Mittel aus der Nichtagrarsphäre.

Die Wohnungsfrage war unausweichlich mit dem Bestreben verbunden, die allgemeine Wirtschaftsentwicklung zu beschleunigen. Die Aufmerksamkeit der Planer war sowohl auf die Instandhaltung des Wohnungsbestandes durch systematische Überholung wie auch auf Neubauten gerichtet. Um das eine und das andere zu sichern, befürworteten sie die Rentabilität des Wohnungsbestandes, die man durch Erhöhung der Mietpreise erzielen würde, sie forderten eine stärkere Kontrolle der Wohnungsverwaltungen, bzw. wie diese mit den von den Mieten zusammengebrachten Mitteln umgingen. Ferner schlugen die Planer vor, grosse Wohnvereinigungen (sog. Trusts) zu gründen, eine wohnungsbezogene Kooperation mit langfristigen Krediten zu entwickeln, und sie machten auf die Notwendigkeit aufmerksam, die Preise der Bauarbeiten herabzusetzen. Man würde den Wohnungsbau nicht nur in den bestehenden Städten realisieren, sondern auch neue vorbildliche Garten-Siedlungen rund um die neuen grossen Fabriken schaffen.

Mit der Durchführung des ersten Fünfjahresplans war es gelungen, das Problem der Arbeitslosigkeit in der Stadt wie auch die Frage der Überbesiedlung auf dem Lande abzuschaffen, und dies teilweise deshalb, weil die Ausführung der im Plan festgelegten Aufgaben nicht erreicht worden war, doch die Wohnverhältnisse hatten sich trotz ansehnlicher Neubauten verschlechtert.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

ŠIDAKOV ZBORNIK

*U povodu 75. godišnjice života
prof. dra Jaroslava Šidaka
i 30. godišnjice njegova uređivanja
»HISTORIJSKOG ZBORNIKA«.*

Redakcijski odbor

MIRJANA GROSS

IVAN KAMPUŠ

BOGDAN KRIZMAN

JOSIP LUČIĆ

HRVOJE MATKOVIĆ

BERNARD STULLI

Glavni i odgovorni urednik

MIRJANA GROSS

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE

